

Foredrag på Bjørkvang, Helgøya, 30. juni 2019:

Den hemmelige ordinasjonen på Helgøya for 75 år siden

Torleiv Austad

1. Kirkekampen

Det er gode grunner til å minnes ordinasjonen i Helgøya kapell 2. juli 1944. Den har skrevet seg inn i norsk kirkehistorie som en spesiell og dramatisk begivenhet.

Denne ordinasjonen er en nøkkel til å forstå kirkekampen. Det var nemlig ordinasjonen som bar prestenes tjeneste i menighetene etter bruddet med det statlige kirkestyre i 1942.

La meg bruke et bilde: Den norske kirke stod på to bein. Det ene beinet var *statskirkeembetet*. Biskopene, sokneprestene og de residerende kapellaner var statsembetsmenn. Det andre beinet var *ordinasjonsembetet*. I det lå det at prestskapet var kalt av Gud og kirken til sin tjeneste i menighetene. Kirkens embetsbærere befant seg altså under en dobbelt forpliktelse.

Ingen av de andre sivile motstandsfrontene hadde det slik. Da dommerne i Høyesterett nedla sine embeter i desember 1940, hadde de ingen institusjonell basis for å fortsette som øverste rettsinstans. Da NS opprettet et eget idrettsforbund for å nazifisere idretten, ble forbundets virksomhet boikottet av den samlede idrettsbevegelsen. Det førte til idrettsstreik.

Med kirken var det annerledes. Da biskopene og de aller fleste av prestene la ned sine statsembeter og brøt med statens kirkestyre våren 1942, kunne de fortsette sin virksomhet – så langt som mulig – i kraft av sitt ordinasjonsembete. Det ga geistligheten en basis for fortsatt tjeneste i menighetene. Sagt med andre ord: Kirken hadde fremdeles ett bein å stå på.

Det har krav på oppmerksomhet at det var høyesterettsjustitiarius Paal Berg som rådet biskop Eivind Berggrav til å oppfordre

geistligheten til å frasi seg sine statlige forpliktelser, men fortsette sin kirkelige gjerning i bispedømmene og i menighetene på basis av ordinasjonen, men uten kontakt med staten. Embetsnedleggelsen var derfor ikke en kirkestreik, men en fortsettelse av tjenesten på grunnlag av ordinasjonen, løsrevet fra den statskirkelige organisasjon.

Da Den Midlertidige Kirkeledelse ble etablert på forsommeren 1942, slo den fast at biskopene fortsatt «utfører visitaser og ordinasjoner». I og med at biskopene ble forvist fra sine bispedømmer, var visitaser en umulighet. Ordinasjoner derimot var mulig. Spørsmålet var når det lot seg gjøre, og hvilke følger det ville få.

2. To slags ordinasjon

Etter embetsnedleggelsen ble Den norske kirke i realiteten splittet i to – i en selvstyrt folkekirke og en statlig NS-tro minoritetskirke, også kalt Quisling-kirken. Den selvstyrte folkekirken hadde alle de sju biskopene og nesten 93 % av presteskaperet med seg. Den NS-lojale kirken beholdt 7 % av presteskaperet.

Helgøya-ordinasjonen var den eneste ordinære presteordinasjon i Norge under okkupasjonen. Grunnen var ikke mangel på teologiske kandidater som ønsket å bli prester. Når en ventet så lenge, skyldtes det frykt for at Quisling ville slå hardt til mot kirken hvis den foretok ordinasjoner. Det kunne gjøre det enda vanskeligere for prestene å fortsette sin tjeneste i menighetene.

Quisling gjorde krav på å være Den norske kirkes øverste leder – den fremste biskop (*summus episcopus*). Han forordnet både bispeordinasjoner og presteordinasjoner, og ville ikke tillate andre slike ordinasjoner enn dem han selv la til rette for ved hjelp av Kirkedepartementet. De som lot seg ordinere på Quislings premisser, var lojale overfor NS. En rekke lekmenn ble ordinert, uten å ha den foreskrevne utdanning. I mange tilfeller var deres kvalifikasjoner svært mangelfulle.

På denne bakgrunn er det ikke vanskelig å skjønne at det var en meget risikabel handling å foreta en ordinasjon i den selvstyrte

folkekirken. Det tok derfor tid før en våget å handle. Men da den unge og modige hjelpepresten Arne Fjelberg kom inn i Kirkeledelsen, ble ord til handling. Han ble en pådriver for å få til en ordinasjon. Hovedgrunnen var økende prestemangel i kirken. Dessuten gjaldt det å tydeliggjøre ordinasjonens betydning for kirkens tjeneste under de rådende forhold. Prestemangelen ble særlig synlig på grunn av Quisling-styrets forvisning av stadig flere prester. Også normal avgang i tjenesten forsterket mangelen på prester, selv om enkelte prester fortsatte sin tjeneste etter oppnådd aldersgrense. Mangelen på prester var ekstra merkbar i det nyopprettede Telemark bispedømme, Quislings «idealbispedømme», som besto av Telemark og Aust-Agder. I mai 1944 var tredjeparten av prestene i de 18 prestegjeldene i dette bispedømmet forvist, mange av dem til Lillehammer-området.

3. Norske presteordinasjoner i Sverige

Litt utpå høsten 1942 kalte Den Midlertidige Kirkeledelse cand. theol. Eirik Gullvog til tjeneste som prest blant norske flyktninger i Sverige. Planen var at han skulle ordineres til prest av domprost Johs. Hygen i Oslo Domkirke før han dro. Men noen få dager før ordinasjonen gjennomførte politiet husundersøkelse hos flere av kirkelederne i byen. En valgte derfor å sløyfe ordinasjonen og sørget for at Gullvog og frue kom seg over grensen til Sverige.

Et par måneder senere – på lille julaften – ble Gullvog ordinert av den svenske biskopen Gustaf Aulén i Strängnäs Domkyrka. Ordinasjonstillatelse var innhentet fra Kongen i kirkelig statsråd i London. Han bemyndiget Aulén til å utføre handlingen. Ordinasjonen ble foretatt etter Alterbok for Den norske kirke, men med avvik fra punktet om at handlingen «skal kunngjøres for menigheten i forveien». Ordinasjonen fant sted i stillhet. Dørene til den store katedralen var låst. Bare noen få innbudte fikk være til stede – til sammen et tjuetalls personer. De syntes nesten å forsvinne oppe i domens store lyse kor, forteller Aulén. Han beskriver ordinasjonen som «den mest säregna jag någonsin utført». Var den blitt kjent for

makthaverne i Norge, kunne det fått alvorlige konsekvenser, blant annet for ordinandens familie, har Aulén sagt.

Biskop Aulén utførte også i 1944 et par ordinasjoner av norske teologiske kandidater i Sverige. Verdenskrigen var da på hell, så en behøvde ikke skjule hva som foregikk.

Den hemmelige ordinasjonen i Strängnäs Domkyrka i 1942 var modell for ordinasjonen på Helgøya, men med den forskjell at ordinasjonen i det okkuperte Norge var basert på en generell ordinasjonstillatelse gitt av Den Midlertidige Kirkeledelse. I og med at folkekirken i Norge i årene 1942-1945 styrte seg selv, var det uaktuelt å ta kontakt med den norske regjering i London. Dessuten ville det ha vært risikabelt om det ble oppdaget av tyskerne og NS.

4. Hvorfor Helgøya?

Opprinnelig hadde Kirkeledelsen tenkt seg at den hemmelige ordinasjonen skulle finne seg i en Oslo-kirke. Biskop Wollert Krohn-Hansen fra Hålogaland bispedømme, som da var forvist til Helgøya, sa villig til å ordinere. Men han rådet fra å legge handlingen til Oslo. Det kunne føre til at han ble arrestert for å ha forlatt Helgøya ulovlig. Og da ville myndighetene lettere kunne tolke ordinasjonen som en politisk handling, hevdet han. For Kirkeledelsen var det viktig at ordinasjonen var kirkelig motivert. Krohn-Hansen fikk derfor støtte for å legge den til Helgøya kapell.

Ordinasjonen ble berammet til søndag 2. juli 1944 kl. 18.00. Tidspunktet ble valgt fordi det denne weekenden skulle være kretsmøte for Den norske sjømannsmisjon nettopp der. Til dette stevnet ventet en om lag 70 utsendinger. Krohn-Hansen skulle ha nattverd gudstjenesten søndag formiddag. Ordinandene skulle være til stede der og blande seg med deltakerne på kretsmøtet. Det ville ikke vekke oppsikt. Utsendingene til kretsmøtet skulle forlate øya utpå ettermiddagen.

5. Utvalget av ordinander

Det var mange teologiske kandidater som gjerne ville bli ordinert da ordinasjonen ble planlagt. En komité nedsatt av Kirkeledelsen gransket aktuelle kandidater. De var anbefalt av biskopene i de bispedømmene hvor de hadde en eller annen kirkelig tjeneste – så som klokkere, menighetsarbeidere eller sekretærer i kristelige organisasjoner. Det var avgjørende at ordinandene var vel skikket til prestetjeneste, også under de rådende forhold. De ble valgt ut «med megen omhu», er det blitt hevdet. En tok spesielt hensyn til hvem en kunne gjøre mest bruk av der prestemangelen var prekær.

Ordinandene kom fra fire bispedømmer: 7 fra Oslo, 5 fra Hålogaland, 5 fra Agder og 1 fra Nidaros. I disse bispedømmene var prestemangelen mest påtrengende. Ingen av ordinandene kom fra Hamar, Stavanger og Bjørgvin bispedømme. I disse bispedømmene var ikke behovet for flere ordinerte prester like stort som i de andre.

6. Dramatisk reise til Helgøya

De som ble valgt ut til å ordineres, ble ikke i utgangspunktet orientert om hvem de andre ordinandene var. De som kom fra Telemark bispedømme og Oslo bispedømme, fikk beskjed om å møte på et bestemt sted i Oslo. De visste da ikke hvem som skulle utføre ordinasjonen, og heller ikke når og hvor det skulle skje. Etter en nattverdgdienstjeneste i Døvekirken om kvelden fredag 30. juni fikk de beskjed om at ordinasjonen skulle finne sted i Helgøya kapell søndag 2. juli, og at biskop Krohn-Hansen skulle være ordinator.

Ordinandene med utgangspunkt i Oslo og omegn fikk ikke reisetillatelse med tog lenger enn til Eidsvoll. Derfra måtte de sykle nordover til Hamar – en strekning på om lag seks mil. Det var øspøsende regnvær. Iført en tynn sommerdress var det «et mareritt», forteller Arne Johan Sørensen, en av ordinandene. Noen overnattet på Ottestad, andre på Hamar. Søndag morgen reiste de med Mjøsfergen til Helgøya og blandet seg med utsendingene til kretsmøtet i Sjømannsmisjonen.

Også de ordinandene som kom nordfra, la ut på en spennende ferd. Min onkel, Olav Austad, som var sekretær i Helgeland krets av Ungdomsforbundet, bodde på Tjøtta. I slutten av juni fikk han et telegram med ordlyden: «Avtalen gjelder 29. juni. Hilsen Wollert». Hvordan skulle han forstå dette telegrammet? Kunne det være en felle tyskerne eller NS hadde lagt? Etter telefonkontakt med prosten reiste Austad til Trondheim. Der fikk han beskjed av en av kirkekampens sentrale prester om å ta seg fram til Lillehammer. Gjennom telefonkontakt med sokneprest Christoffer Kobro – én av de forviste prestene der – fikk han beskjed om hva som ville skje på Helgøya, og ble bedt å komme seg dit søndag morgen.

En annen av ordinandene fra Hålogaland bispedømme, Jon Geir Hol, fikk også et kodet telegram fra biskop Krohn-Hansen. Etter avtale meldte han tilbake til biskopen: «Gratulerer med dagen!» Det var et signal om at han var klar til å bli ordinert.

7. Skriftlig «bisperksamen»

Før en presteordinasjon skal biskopen ha en grundig samtale med hver enkelt ordinand. Det lot seg ikke gjøre på Helgøya, hvor de 18 ordinandene først møtte biskopen etter høymessen som begynte kl. 11.00. Det var Kirkeledelsen klar over og hadde derfor formulert et spørreskjema som skulle fylles ut. Ordinandene måtte redegjøre for sitt liv og gi en begrunnelse for å gå inn i prestatjenesten. Hver enkelt måtte skriftlig tiltre bekjennelseserklæringen *Kirkens Grunn*, selv om deres holdning til den var undersøkt på forhånd. Spørsmålet de fikk, var formulert slik: «Vil De ved Deres ordinasjon stille Dem til rådighet for tjeneste i vår kirke på denne bekjennelses og erklærings grunn?»

I mange år har jeg lett etter de skjemaene som ordinandene fylte ut på Helgøya, men uten å finne dem. Sannsynligvis var Kirkeledelsen engstelig for å ta vare på dem. Derfor er det ikke utenkelig at de ble brent eller nedgravd i jorden. En av ordinandene, Palmer Skaar, har fortalt at de utfylte skjemaene var «altfor farlig stoff», og antydte at de

muligens ligger «i et syltetøyglass under en busk ute i skogen» i nærheten av Ekeberg, den midlertidige bispeboligen på Helgøya. Kanskje er det noen som vil starte arkeologiske utgravinger der!

Ordinandene måtte altså avlegge en skriftlig 'bispeksamen'. Det var spesielt. Også tilslutningen til bekjennelseserklæringen *Kirkens Grunn* var enestående. Dette dokumentet, som begrunnet prestenes embetsnedleggelse, avspeilte både sentrale ledd i kirkens tro og de tre frontene i kirkekampen. Den ene fronten var protesten mot Quislings kirkepolitikk. NS-lederen ville ha kirkens støtte i forsøket på å nazifisere det norske folk. Men det store flertallet i kirken sa nei til det. Den andre fronten var oppgjøret med den nasjonalsosialistiske ideologi. Kirken avviste både den totalitære stat og idéen om den ariske rases verdensherredømme. For det tredje vendte kirken seg mot tyskernes krenkelse av internasjonal folkerett. Okkupantene trakk elementære menneskeretter under jernskodd hæl. I denne situasjonen stod kirken fram som talsperson for retten og tok opp kampen mot rettsvilkårlighet og rettskrenkelser.

Disse holdninger sluttet ordinandene på Helgøya seg til.

8. Ordinasjonsgudstjenesten

Fire av prestene som var forvist til Lillehammer-området, assisterte ved ordinasjonen. Det var prost Kristen Løken, Arendal, sokneprest Christoffer Kobro, Hjartdal, sokneprest Søren Storaker, Spydeberg og hjelpeprest Erling Hågan, Larvik. Den 17 år gamle gymnasiasten Carl Wollert Krohn-Hansen fungerte som organist. De mange andre forviste prestene i området ble ikke orientert om hva som skulle skje på Helgøya. Ingen av prestene fra distriktet ble bedt om å assistere ved ordinasjonen av frykt for at de kunne bli fjernet fra sine menigheter når ordinasjonen etter hvert ble kjent. Selv ikke representanten for Den Midlertidige Kirkeledelse i Hamar bispedømme, residerende kapellan Alf Hauge, Stange, ble spurt om å delta.

Ordinasjonsgudstjenesten var naturligvis ikke offentliggjort og foregikk bak låste dører. Biskop Krohn-Hansen hadde nøkkel til

kapellet. Han sa han denne søndag ettermiddag skulle ha et møte med noen prester. Hverken den lokale soknepresten, organisten, klokkeren eller kirketjeneren var orientert. I tillegg til de medvirkende var det bare de aller nærmeste av biskopens familie og noen få andre som var til stede, blant dem Alf Hauge, den 7 år gamle Wilhelm Olsson og hans mor Ragnhild, som var belgtreder. Hauge satt bortgjemt på galleriet i likhet med. Også den 8 år gamle Reidar Kobro var i kapellet under ordinasjonen sammen med sin mor Doris, gift med assisterende prest Christoffer Kobro. Ingen av ordinandenes pårørende var der. Med god grunn er ordinasjonen på Helgøya blitt beskrevet som en «katakombordinasjon». En har også kalt den «kryptoordinasjon».

En var klar over at ordinasjonen ville provosere Quisling-regimet. De medvirkende kunne bli hardt rammet. Det gjaldt derfor å skjermes deres familier, de forviste prestene i området og prester som fortsatt stod i tjeneste.

Biskop Krohn-Hansen måtte bruke sin bispesurtout (en svart embetsdrakt) fordi statspolitiet hadde tatt hans bispesamarie. Han var også fratatt sitt bispekors. Likevel bar han et bispekors, som symboliserte bispeverdigheten. Det var et lånt emeritus-kors, som hadde tilhørt biskop og statsråd Hans Riddervold.

Ordinandene hadde strevd med å få tak i prestedrakt. Mange av dem hadde lånt gamle, slitte og falmede prestekjoler. Arne Johan Sørensen forteller at han iførte seg en eldgammel samarie etter prost Hans Nielsen Hauge i Skien. Det lot seg ikke gjøre å skaffe alba til alle, så den hvite messeskjorten ble sløyfet.

I sine innledningsord sa prost Løken:

I den alvorlige tid vår kirke gjennomkjemper, er mange prester fjernet fra sine menigheter og satt ut av stand til å røkte sitt kall. En rekke menigheter er nødlidende fordi kirken ikke makter å sende prester. Det er derfor nødvendig for kirken – også under kirkekampen – å oppta den funksjon som normalt hører med til kirkens liv: Prestevigselen.

Biskopen talte ut fra Matt 10,7, og understreket at det ikke er lett å være Jesu budbærer i en krig hvor voldsmakten feirer orgier. Rettssamfunnet er oppløst, og sataniske og sadistiske krefter rår. I denne situasjonen er det ikke lett å forkynne at himlenes rike er kommet nær. Biskopen var beveget da han sa til ordinandene: «Etter all beregning må dere vente forfølgelse.»

Det fortelles at ordinasjonen var en meget høytidelig og sterk opplevelse for dem som var til stede. Ordinand Sørensen har omtalt den som «minutter mettet med evighetsinnhold». De nyordinerte visste at de gikk en usikker fremtid i møte. Like fullt gledet de seg til å ta fatt på oppgaven som ventet dem.

I sine notater om ordinasjonen forteller Olav Austad at klokkeren på Helgøya kom forbi kapellet i kveldingen 2. juli og stusset da han hørte orgelet. Han lyttet og hørte et ritual innenfra kirken som han ikke kjente. Klokkeren skal ha sagt at han trodde det kunne være tyskerne som holdt messe, kanskje en gresk-ortodoks messe! Derfor gikk han ikke inn. Han visste nemlig at Gestapo var på Helgøya denne søndagen fordi en av lærerne som var internert der, hadde flyktet.

9. Samlingen etterpå

Etter ordinasjonen var det samling i «bispegården» Ekeberg på Helgøya. Her ble det servert «te og delikate smørbrød», forteller Leif Flørenes – en av ordinandene. Stemningen svinget mellom fest og alvor. Siden det var Kronprins Olavs fødselsdag, sang forsamlingen kongesangen, «Gud sign vår konge god». Også fedrelandssangen, «Ja, vi elsker», ble sunget. De nyordinerte fikk anledning til å rådføre seg med biskopen, med de assisterende prestene og med hverandre. Samtalen munnet ut i en parole om at de nye prestene ikke skulle nekte for at de var blitt ordinert, men uten å se seg nødt til å oppgi hvor dette skjedde, og hvem som hadde utført ordinasjonen.

I den midlertidige bispeboligen på Ekeberg – mellom Hovindsholm og Hovelsrud – var det ikke sengeplass til alle de

nyordinerte. Flere av dem satt oppe hele natten. En tok ikke sjansen på å la dem overnatte andre steder i nærheten, fordi det da ville være vanskelig å unngå at det ble kjent hvorfor de hadde kommet hit.

10. Hjemreisen

Reisen fra Helgøya gikk greiere enn reisen til Helgøya – i alle fall for dem som skulle i retning Oslo og videre derfra. De slapp å sykle tilbake. Det ble ordnet med bilskyss. Sjåføren hadde fått kjøretillatelse til å frakte pasienter som trengte øyeblikkelig hjelp, og som måtte innlegges på Rikshospitalet. Med en slik kjøretillatelse slapp de nyordinerte på vei sørover lett gjennom politisperringene.

I og med at ferien stod for døren, varte det noen uker før folk oppdaget at noen teologiske kandidater nå var blitt prester. Etter hvert ble fire av de 18 nyordinerte fengslet, men uten å lide alvorlig overlast. Når følgene av ordinasjonen ikke ble så dramatiske som en hadde fryktet, skyldtes det nok at verdenskrigen var på hell. D-dagen vel tre uker i forveien hadde innledet de alliertes avgjørende offensiv på Kontinentet, og Quislings posisjon som ministerpresident var svekket.

Ordinasjonen på Helgøya ble foretatt i kraft av kirkelig nødrett, uten kontakt med den norske regjering i London. Likevel ble den godkjent som en lovlig prestevigsel, selv om den ikke foregikk etter ordinær kirkerett. Godkjenningen skjedde ved kongelig resolusjon av 22. november 1946 under henvisning til en paragraf om lovlig dispensasjon i norsk lov.

11. Guds menighet

Ikke langt herfra, i Ringsaker, satt Ronald Fangen et par år før ordinasjonen på Helgøya og skrev en kantate til Det Norske Misjonsselskaps hundreårsjubileum. Han var da sluppet ut av fengslet, hvor han satt fra november 1940 til juni 1941. I kantaten fra 1942 tegner han et bilde av den kristne menighet med verdenskrigen og

okkupasjonen som bakteppe. Han ser for seg den stridende kirke, som ikke lar seg lure og knuse av Satans listige angrep:

Guds menighet er jordens største under!
Mens verdens skikkelse i hast forgår,
er Kristus i all evighet den samme,
og fast hans rike på sin klippe står.
Mens verdens riker stiger og de synker,
går kirken mot fullkommenhetens vår.

Det var i troen på at Guds menighet «på sin klippe står», at Kirkeledelsen våget å ordinere de 18 teologiske kandidatene til prestedtjeneste. I og med at en regnet med at ordinasjonen på Helgøya ville provosere ministerpresidenten og hans støttespillere, ble den et sterkt vitnebyrd om hva den universelle kirke står for. Ronald Fangens salme fra 1942 slutter med en påminnelse til oss: «Det er Guds eget ord: Du skal ha trengsel, men kjemp frimodig – se, jeg kommer snart!»